

УДК 37.015.31:17.022.1

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВИХ ПІДХОДАХ ЗАРУБІЖНИХ ПСИХОЛОГІВ

Лохвицька Л.В., к. пед. н., доцент,
докторант кафедри теоретичної і консультативної психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті проаналізовано процес зміни у вченнях про моральний розвиток особистості в поглядах представників зарубіжної психологічної школи. Представлено огляд основних наукових підходів (від Ж. Піаже і Л. Кольберга до сучасних дослідників) щодо тлумачення контенту морального розвитку на різних етапах онтогенезу. Здійснено класифікацію зарубіжних теорій морального розвитку особистості за визначеними авторами превалюючими ознаками.

Ключові слова: моральний розвиток, особистість, науковий підхід, теорія, моральне судження, моральні почуття, моральна поведінка, моральні цінності.

В статье проанализирован процесс изменения во взглядах представителей зарубежной психологической школы относительно теорий нравственного развития личности. Представлен обзор основных научных подходов (от Ж. Пиаже и Л. Кольберга до современных исследователей) к толкованию контента нравственного развития на разных этапах онтогенеза. Осуществлена классификация зарубежных теорий нравственного развития личности согласно определенным авторами преобладающим признакам.

Ключевые слова: нравственное развитие, личность, научный подход, теория, моральное суждение, нравственные чувства, нравственное поведение, нравственные ценности.

Lokhvytska L.V. THE EVOLUTION OF THEORY OF MORAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN SCIENTIFIC APPROACHES OF FOREIGN PSYCHOLOGISTS

The process of change in the doctrines about moral development of personality in the views of representatives of foreign psychological school is analyzed in the article. The report about the basic scientific approaches about the interpretation of the content of moral development on the various stages of ontogenesis from J. Piaget and L. Kohlberg to modern researchers is presented. The classification theories of foreign about moral development of personality according the prevailing signs are determined by authors is made.

Key words: moral development, personality, scientific approach, theory, moral judgment, moral feeling, moral behavior, moral values.

Постановка проблеми. Сьогодні українське суспільство потребує формування морально спрямованої особистості з розвиненими «вміннями соціального та громадського характеру», як зазначено в чинному документі – Рекомендації Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року [2]. Проблема морального розвитку особистості в сучасному соціумі стала домінуючою для осмислення психологічною теорією і втілення педагогічною практикою, оскільки потребує з'ясування сутності становлення всіх складових моральної сфери. Актуальність окресленого питання визначається як формування моральної компетенції особистості і передбачає культивування моральних форм поведінки, здатності до співпереживання, прояву толерантності тощо. «Таке вміння базується на готовності до співпраці, впевненості в собі та чесності» [2], тобто визначає моральне зростання кожної людини.

На сьогодні наявна значна кількість теоретичних та експериментальних досліджень, здійснених вітчизняними і зарубіж-

ними психологами, які з різних наукових позицій вивчали складний феномен – «моральний розвиток» особистості на різних етапах онтогенезу. У цьому контексті важливим є звернення саме до напрацювань зарубіжних колег у царині моральної психології, що допоможе зрозуміти сучасний стан проблеми й тенденції її перебігу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд концептуальних поглядів представників зарубіжної психології щодо еволюції теорії морального розвитку особистості є правомірним, оскільки за кордоном виділена спеціальна галузь – психологія моралі, предметом якої є вивчення психологічних засад досліджуваного феномена, його структурних компонентів тощо. Зокрема, дослідження Р. Дуска (R. Duska) і М. Велан (M. Whelan) (1975 рік); Л. Мюрю (L. Myury) (2003 рік); Д. Нарваез (D. Narvaez) (2005 рік); А. Бомаріс (A. Beaumaris) (2010 рік) були спрямовані на визначення особливостей різних наукових підходів щодо морального розвитку особистості, його ключових позицій [7; 12; 13; 4]. Значне теоретичне підґрунтя скла-

дають роботи А. Бомаріс і Л. Мююрю, які здійснили спробу проаналізувати процес змінюваності тенденцій у розкритті феномена морального становлення індивіда на основі опису різних наукових підходів та їх структурування [4; 12].

На увагу заслуговують питання окреслення провідних характеристик різних наукових підходів у вченнях зарубіжних психологів про моральний розвиток особистості, що складають його теоретико-методологічну основу; продуктивний розгляд цих контекстів задля визначення прогресивних ідей і створення парадигми морального становлення особистості в сучасних умовах суспільних реформ.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, які полягають в тому, щоб здійснити аналіз еволюції наукових концепцій про моральний розвиток особистості представників зарубіжної психології (від Ж. Піаже і Л. Кольберга до сучасних дослідників); зробити спробу класифікації зарубіжних теорій морального розвитку особистості відповідно до визначених доменів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зарубіжній психології найбільш значущими в сфері дослідження морального розвитку є роботи, які виконані в рамках когнітивного підходу, що акцентує увагу на когнітивних аспектах моральної свідомості як детермінанті морального розвитку особистості. Найпопулярнішою і авторитетною прийнято вважати когнітивно-структуралістичну теорію морального розвитку особистості, запропоновану Ж. Піаже (J. Piaget) і когнітивно-еволюційну – Л. Кольбергом (L. Kohlberg) [1; 11]. Вона отримала продовження у вченнях сучасних авторів, наприклад, в працях Л. Уолкер (L. Walker), та в поглядах неокольбергіанства (Neo-Kohlbergian tradition), що характеризується як нормативно-когнітивний підхід [17; 13].

Вихідним постулатом теорії Ж. Піаже стало положення про те, що рівень розвитку мислення визначає рівень розвитку моральних суджень дитини. Учений запропонував вікову періодизацію розвитку моральної свідомості дитини, що дає змогу виділити вікову специфіку моральної орієнтації і розв'язання моральних дилем [1]. Ж. Піаже охарактеризував дві стадії морального розвитку особистості дитини: гетерономну (коли моральні судження формуються на основі регуляції ним як об'єктом з боку дорослих) і автономну (коли дитина є рівноправною з дорослими і виступає як суб'єкт моральної саморегуляції) мораль.

Він зазначав, що в розвитку моральної свідомості необхідно вирізняти наявність

вертикальних і горизонтальних декаляжів (зрушень). Вертикальний декаляж свідчить про розрив між теоретичними знаннями про моральні норми і їх практичним втіленням (у реальному житті і в моральних судженнях ступінь об'єктивної відповідальності за власні вчинки вже зникає, а у вербальних судженнях і думках про чужі вчинки він зберігається); горизонтальний декаляж характеризується тим, що суб'єктивна моральна відповідальність з'являється спочатку в реальному житті, в афективному моральному мисленні, і лише згодом, – у теоретичному мисленні. Теоретичні судження, на думку Ж. Піаже, є усвідомленням практичного морального мислення або його свідомої реалізації (за дослідженнями Р. Дуска і М. Велан) [7].

У концепції Л. Кольберга, який далі розвинув ідеї Ж. Піаже, відповідно до зміни когнітивних здібностей зростаючої особистості та накопичення нею соціального досвіду визначено по 2 стадії морального розвитку в трьох рівнях моральної свідомості [11]. Його позиція полягала в тому, що моральне мислення повинне розглядатися як власне когнітивний процес і асоціюватися із системою моральних суджень. Не вдаючись до деталізації представлених ним рівнів моральної свідомості, які широко описані багатьма дослідниками, конкретизуємось на тому, що Л. Кольберг тісно пов'язував стадії морального розвитку з рівнем інтелектуального розвитку дитини, зауважуючи можливість зіставити стадії інтелектуального розвитку і стадії морального розвитку. Запропонована ним теорія отримала назву когнітивно-еволюційної в низці проведених зарубіжними психологами досліджень [9; 13].

Нормативно-когнітивний підхід Ж. Піаже та Л. Кольберга характеризується такими ознаками: 1) процес морального розвитку дітей необхідно розглядати як послідовний рух по висхідній до формування в них моральності; 2) ступені розвитку моральної свідомості слід вбачати як якісно неоднорідні утворення; 3) моральна еволюція дітей розкривається залежно від їх розумового розвитку; 4) перехід від нижчої стадії морального розвитку до вищої обґрунтовується поступовими змінами (за Ж. Піаже моральна зрілість досягається орієнтовно у віці 12 років, за Л. Кольбергом моральна зрілість повністю може бути сформована лише в дорослому віці, але навіть не завжди) [1; 11].

Концепція Ж. Піаже та Л. Кольберга отримала широке визнання і, незважаючи на критику деяких положень щодо ігнорування мотиваційної складової в поведінковому

компоненті, відсутності емпатійної орієнтації в моральному розвитку тощо, вважається теоретичною основою зазначеного феномена. Провідні ідеї цього наукового напрямку мають місце в роботах послідовників – представників неокольбергіанства і сучасників зарубіжної психологічної школи [13; 17]. Так, Л. Уолкер, в моральному функціонуванні особистості пріоритетом вбачає її пізнання морального, тобто розвиток моральних міркувань [17].

Узагальнюючи викладене вище, підсумовуємо, що відповідно до вчень нормативно-когнітивного підходу визначено такі критерії, врахування яких необхідне при побудові періодизації морального розвитку: 1) виокремлення якісно різних стадій морального мислення; 2) інваріантність послідовності цих стадій; 3) структурна цілісність стадії, яка виражається в тому, що один принцип морального мислення поширюється на всі проблемні ситуації; 4) ієрархічна побудова, де вищі стадії більш диференційовані та інтегровані, ніж нижчі стадії, причому виникнення вищих стадій приводить до реінтеграції нижчих [7]. Отже, сутність цього підходу окреслюється когнітивним конструктивізмом, оскільки моральний розвиток особистості визначається рівнем моральних суджень і морального мислення.

Альтернативним до нормативно-когнітивного підходу став емпатійний підхід (К. Гілліган (С. Gilligan), У. Деймон (W. Damon), М. Хоффман (M. Hoffman) та ін.), за яким визначальними в моральному розвитку особистості є емпатійні орієнтації на моральні потреби, почуття та переживання іншої людини [9; 6; 10]. У їх когнітивно-емоційній теорії емпатія розглядається як здатність до емоційного співпереживання іншим, як основний регулятор моральних суджень і поведінки людини.

К. Гілліган висунула ідею про розвиток «нормативно-емпатійного» базису особистості, в результаті чого в неї формуються стійкі типи моральної орієнтації [9]. Застосувавши гендерний підхід, нею було визначено три рівні морального розвитку жінок: 1) амосанепокоеність (орієнтація лише на тих, хто здатний задовольнити власні потреби); 2) самопожертва (власні бажання виконуються лише після задоволення потреб інших людей); 3) самоповага (рішення про орієнтацію на свої моральні потреби або потреби іншого приймається на основі усвідомлення самостійного вибору) [9]. У цьому вирізняється оригінальність її концепції: єдність аналізу моральних намірів і результатів моральної дії особистості. Хоча вчення К. Гілліган зазнало критики, але її

роботи дали поштовх для визначення різних видів моральної орієнтації, що в подальшому було взято за основу в позиціях інших представників зарубіжної психології (інтегративного підходу, теорії просоціальної поведінки).

У дослідженнях У. Деймона емпатія трактується як здатність співпереживати та розуміти почуття і стан іншої людини, як відповідна реакція на почуття іншого в формі емоційної відповіді, що схожа на почуття іншого [6]. На його думку, емпатія є багатоаспектним явищем і включає емоційний (афективні реакції співпереживання і співрадість); когнітивний (прийняття і розуміння почуттів і переживань іншого); поведінковий (поведінка, що виражає турботу і допомогу, симпатію і співучасть) і фізіологічний компоненти (паттерни активності вищої нервової діяльності) [6]. Якщо в теорії К. Гілліган першопровісником у моральному розвитку особистості виступає симпатія, то в У. Деймона – емпатія.

Представником емпатійного підходу М. Хоффманом вивчалися питання виникнення емпатійного ставлення до довколишніх у дитячому віці. Він зауважував, що почуття провини з'являється в ранньому дитинстві, коли малюк співчуває іншому і усвідомлює, що став причиною його страждань [10]. Ним було визначено чотири стадії розвитку емпатії в онтогенезі: 1) стадія глобальної емпатії, що припадає на немовлячий період (1-й рік життя), коли дитина здатна реагувати на страждання іншого, не диференціюючи їх (спрацьовує механізм зараження); 2) стадія егоцентричної емпатії, що розвивається на 2-му році життя, коли малюк може імітувати експресивне вираження страждань інших; 3) стадія конструктивної емпатії, характерна для дошкільного віку, коли дитина починає орієнтуватися на потреби партнера і враховувати їх у своїй поведінці, висловлюючи свою емпатію конструктивними діями (особливо це проявляється в ігровій діяльності); 4) стадія генералізованої емпатії, яка визначається як вищий рівень, коли відбувається розпізнавання почуттів іншого, що приводить до переживання емпатійного дистресу (емпатія виникає як відповідь на страждання, що безпосередньо не споглядаються) [10]. На думку М. Хоффмана, емпатія включає як емоційний, так і когнітивний компоненти (усвідомлення розбіжності бажань та інтересів інших людей зі своїми власними інтересами, що приводить до виникнення почуття турботи про інших). Цим положенням підкреслюється дуальність його емоційно-когнітивної концепції. Ним визнавався зв'язок емпатії з моральними принципами,

оскільки моральні почуття відіграють суттєву роль у засвоєнні моральних норм. Таким чином, на думку представників емпатійного підходу (К. Гілліган У. Деймон М. Хоффман та ін.), які обстоювали емоційно-когнітивну теорію, у моральному спрямуванні особистості першорядну роль відіграють почуття симпатії та емпатійна орієнтація. Сутність їхньої наукової позиції полягає в тому, що моральні почуття визначають рівень моральних суджень і моральну поведінку особистості.

У роботах учених, які сповідували соціально-когнітивний підхід, провідним у моральному розвитку визначено поведінковий аспект: У. Бронфенбреннер (U. Bronfenbrenner) і Дж. Гарбаріно (J. Garbarino) – теорія соціалізації морального судження; Е. Туріель (E. Turiel) – теорія доменів соціальних норм, або теорія соціального знання; Н. Айзенберг (N. Eisenberg) – теорія просоціальної поведінки [5; 16; 8]. Характерною ознакою зазначеного наукового підходу стало вивчення мотивації моральної поведінки особистості.

Дослідження У. Бронфенбреннера і Дж. Гарбаріно були спрямовані на визначення типології моральної орієнтації, що налічує п'ять етапів: 1) орієнтація на себе (self-oriented morality) – наявні лише мотиви самозадоволення, інші розглядаються з позиції отримати бажане; 2) орієнтація по авторитет (authority-oriented morality) – приймаються вказівки про добро і зло від авторитетних людей; 3) вивірена орієнтація (peer-oriented morality) – прагнення до відповідності із моральною позицією референтних осіб (як правило, ровесників); 4) колективна орієнтація (collective-oriented morality) – узгодження індивідуальних бажань з груповими, коли останні є домінуючими; 5) об'єктивна орієнтація (objectively oriented morality) – опора тільки на моральні принципи, які є об'єктивними, незалежно від позиції окремих осіб чи груп або власних інтересів [5].

Визначені стадії моральної орієнтації є дещо співзвучними із положеннями когнітивно-еволюційної теорії Л. Кольберга. У. Бронфенбреннер теорію соціалізації морального судження вибудовував на екологічній моделі і взаємозв'язку різних систем (макро-, екзо-, мезо- і мікро), що створюють соціальну ситуацію морального розвитку особистості як взаємопов'язані контексти. Перехід від однієї стадії моральної орієнтації до іншої, на думку вченого, відбувається під впливом багатьох чинників, що провокують різноманітні соціальні ситуації морального змісту і стимулюють виникнення морального плюралізму як ознаки підвищення рівня морального мислення.

Суттєвий внесок в рамках соціально-когнітивного підходу до морального розвитку особистості був зроблений Н. Айзенберг, яка продовжила дослідження генезису моральної орієнтації особистості, обґрунтувавши концепцію просоціальної поведінки [8]. Її наукова позиція полягала в тому, що процес соціалізації особистості відбувається в ході її морального й емоційного розвитку; на цій основі формується соціально-емоційна компетентність, альтруїзм та емпатійність. На думку Н. Айзенберг, оптимальним механізмом регуляції альтруїстичної поведінки на початкових етапах є симпатія, що з віком (в міру подолання егоцентризму) стає все більш очевидною, а згодом виникає взаємозв'язок між альтруїзмом і емпатією. До інших емоційних станів, які впливають на соціальну поведінку людини, вона віднесла так звані просоціальні афекти: гордість, почуття провини, сором [8]. Нею було охарактеризовано п'ять стадій у періодизації розвитку просоціального мислення, що тісно пов'язані з моральним розвитком особистості.

Ще одним представником соціально-когнітивного підходу, який обґрунтував теорію соціального знання в моральному розвитку особистості, був Е. Туріель [16]. Ним відстоювалася позиція щодо того, що основою морального вчинку є моральна орієнтація, яка визначається ієрархією та змістом самих моральних норм і правил. Е. Туріель підкреслював необхідність врахування трьох основних доменів соціальної дійсності, серед яких «моральні норми» виділяються як автономний і визначаються як вищий рівень регуляції поведінки. Саме це спонукає особистість до врахування наслідків дії, що й приводить до усвідомлення нею потреби морального поведіння [16]. Характерною ознакою його теорії є акцентування уваги на конативному компоненті морального розвитку особистості як одному з провідних доменів.

На єдності у розвитку всіх складових морального становлення особистості акцентується увага в дослідженнях представників інтегративного підходу: Е. Еріксон (E. Erikson) – ієрархічна теорія, Дж. Рест (J. Rest) – чотирьохкомпонентна теорія, Д. Нарваез (D. Narvaez) – триєдина етична теорія (TET – Triune Ethics Theory) [3; 15; 14]. Його сутність полягає в тому, що вивчення морального розвитку особистості має здійснюватися на основі цілісного розгляду функціональних зв'язків усіх компонентів. Зокрема, в ієрархічній теорії Е. Еріксона розкрита необхідність здійснення керованого морального розвитку особистості [3]. Вагомою визначена емо-

ційна складова: переживання почуття провини і тривожність, що веде до закладання внутрішніх інстанцій поведінки: совісті і моральної відповідальності за думки і дії [3].

Особливо імponує вчення американських психологів Дж. Реста і Д. Нарваез про структуру і цілісність здійснення морального розвитку на різних етапах онтогенезу. На їх думку, феномен криється у єдності всіх елементів цього процесу. Зокрема, недосконалість когнітивних схем може призвести до спотворення сприйняття моральної ситуації, що, відповідно, матиме вплив на моральні почуття, моральне мислення і моральні судження, моральну мотивацію та моральні дії (за Дж. Рестом) [15]. Триєдина етична теорія Д. Нарваез [14] ще далі поглибила концепцію Дж. Реста щодо об'єднання нейробіологічної, соціальної та особистісної основ у моральному розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. Матеріали напрацювань зарубіжних психологів дають змогу уточнення і подальшого заглиблення у з'ясування феномена морального розвитку особистості. Проведений аналіз дає підстави зробити таку класифікацію зарубіжних теорій: унітарні, а саме когнітивно-структуралістська (Ж. Піаже), когнітивно-еволюційна (Л. Кольберг) в рамках нормативно-когнітивного підходу; дуальні: емоційно-когнітивна (К. Гілліган, У. Деймон, М. Хоффман) в рамках емпатійного підходу; теорія соціалізації морального судження (У. Бронфенбреннер, Дж. Гарбаріно), теорія доменів соціальних норм або теорія соціального знання (Е. Туріель), теорія просоціальної поведінки (Н. Айзенберг) в рамках соціально-когнітивного підходу; тернарні: ієрархічна (Е. Еріксон), чотирьохкомпонентна (Дж. Рест), триєдина етична теорія (Д. Нарваез) в рамках інтегративного підходу.

Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо в розкритті особливостей становлення моральної самосвідомості як головного детермінанта морального розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Піаже Ж. Избранные психологические труды / Ж. Піаже ; [пер. с фр. А.М. Пятигорский, Л.С. Ильинская, В.Ф. Пустарнакова ; пер. с англ. Н.Г. Алексеева] ; [вступ. ст. В.А. Лекторского, В.Н. Садовского, Е.Г. Юдина]. – М. : Международная педагогическая академия, 1994. – 680 с.
2. Рекомендація (2006/962/ЄС) Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про основні компетенції

для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_975.

3. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон; пер. с англ. и науч. ред. А.А. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : ИТД «Летний сад», 2000. – 416 с.

4. Beaumaris A.R. Moral Judgement to Moral Action: Implications for Education: Thesis of the Doctorate of Philosophy / A.R. Beaumaris. – Australia : The University of Newcastle, 2010. – 352 p.

5. Bronfenbrenner U. The socialization of moral judgment and behaviour in cross-cultural perspective / U. Bronfenbrenner, J. Garbarino // Moral development and behavior: Theory, research, and social issues / by ed. T. Lickona. – New York : Holt, Rinehart and Winston, 1976. – P. 7–83.

6. Damon W. Self-understanding and moral development from childhood to adolescence / W. Damon // Morality, moral behavior, and moral development / by eds. W.M. Kurtines, J.L. Gerwitz. – New York, 1984. – P. 109–127.

7. Duska R. Moral Development: A Guide to J. Piaget and L. Kohlberg. Introduction to developmental theories / R. Duska, M. Whelan. – New York : Paulist Press, 1975. – P. 5–41.

8. Eisenberg N. Emotion, regulation, and moral development / N. Eisenberg // Annual review of psychology. – 2002. – Vol. 51. – № 1. – P. 665–697.

9. Gilligan C. Mapping the moral domain / C. Gilligan. – Cambridge : MA: Centre for the Study of Gender Education and Human Development, 1988. – 334 p.

10. Hoffman M.L. The contribution of empathy to justice and moral judgment / M.L. Hoffman // Empathy and its development / by eds. N. Eisenberg, J. Strayer. – New York, Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – P. 47–80.

11. Kohlberg L. The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages / L. Kohlberg. – Vol. 2. Essays on Moral Development. – New York : Harper & Row, 1984. – 768 p.

12. Myyry L. Components of Morality : academ. diss. / L. Myyry ; University of Helsinki. – Helsinki, 2003. – 141 p.

13. Narvaez D. The Neo-Kohlbergian tradition and beyond: Schemas, expertise and character / D. Narvaez // Nebraska Symposium on Motivation / by eds. G. Carlo, C. Pope-Edwards. – Vol. 51 : Moral Motivation through the Lifespan. – Lincoln, NE : University of Nebraska Press, 2005. – P. 119–163.

14. Narvaez D. Triune ethics: The neurobiological roots of our multiple moralities / D. Narvaez // New Ideas in Psychology. An International Journal of Innovative Theory in Psychology. – 2008. – Vol. 26. – № 1. – P. 95–119.

15. Rest J.R. Moral development: Advances in research and theory / J.R. – New York : Praeger, 1986. – 241 p.

16. Turiel E. The development of social knowledge: morality and convention / E. Turiel. – Cambridge (UK) : Cambridge University Press, 1983. – 246 p.

17. Walker L.J. The development of moral reasoning / L.J. Walker // Annals of Child Development. – 1988. – Vol. 5. – P. 22–78.